
Miklóssy Endre

AZ ÉPÍTÉSZET HŐHALÁLÁRÓL FÜLEP LAJOS NYOMÁN

„Az építőművészet története a XIX. században megszakadt, vagyis a néhány ezer éves történet véget ért. Ezt nem szokták ilyen nyersen kimondani. De egyszer már meg kell tenni. A klasszicizmus után következő utánzás nem történet, hanem az ellenkezője.”

Fülep Lajos állapítja ezt meg a Célszerűség és művészet az építészetben címmel 1944-ben megjelent tanulmányában. Ilyen még nem volt soha. Előfordult, hogy egy-egy kultúrkör összeomlott, hogy ezzel az esztétikai értékrendje is megsemmisült – de hogy ne összeomlás, hanem belső átalakulás vezetett ide, az még nem fordult elő.

Fülep egyik alapvető világerőtelmező megállapítása az objektív korreláció. Olyasfélét jelent, hogy a világ változik, mégpedig nem is egyes elemeiben, mint tudomány, ismeretelmélet, etika, művészetfelfogás, hanem egészében, mindezt magába foglalva és meghatározva. A dolog „objektív”, ami azt jelenti, hogy nem függ az egyes emberek elhatározásától, szándékától, gondolkodásmódjától, hanem éppenséggel meghatározza ezeket és ekképpen érvényesül. Fülep rejtve hagyja, hogy ezt a változást mi határozza meg – teológus létére elvégre is ismeri a „hittitok” fogalmát. (Marx észrevett valamit belőle, ezért tekintette mindezt „felépítménynek” – csak hogy materialista világnézete folytán kénytelen volt magyarázatképpen leragadni a „gazdaság” mint mindezeket meghatározó alap fogalmánál, és ettől vált oly primitívvé és veszedelmessé a rendszere.)

Bőségesen kifejti viszont Fülep azt, hogy mi következik ebből az összefüggésből. Az építészeti probléma megváltozása pedig azért kulcsfontosságú, mert a legjobb bepillantást nyújtja magába a kor nagy megváltozásába.

Az esztétikai lényege az, hogy a formateremtő készség helyett csupán a variáló készség maradt. Ezt mondta Tábor Béla a szellem entrópiázódásának, azaz a különbségeket elsimító és a minőséget megszüntető „hőhalálnak”.

„A szellem nem tud olyan egységes lenni, mint a szellemtelenség.” – fogalmazza meg Fülep a dolgot. Azonban nem ítélkező, hanem iránymutató. Számára kevés a diagnózis, ha nem mutatja meg a gyógyulás lehetőségét. Az így elért nullapont ugyanis egyúttal azt is jelenti, hogy megint el lehet kezdeni. A negatívumnak, ami a megoldás keresésére ösztönöz, van egy „rossz” és egy „jó” lehetősége is.

A „rossz” a forma oldaláról való megközelítés, ami szerinte végülis nem vezet ki az eklektika szellemi nihilizmusából. A „jó” pedig a célszerűség irányából való megközelítés, csak úgy, mint az őskorban, vagy az archaikus kultúrákban, amikor maga a célszerű jelenti a szépet. „A célszerű teljes pozitívummá válik, ha művészetté lényegül át az építészetben. Ha – mert ez az, ami ma oly probléma, ami a történelemben sohase volt.”

Amikor Fülep ezt kifejtette, a funkcionális célszerűség elve éppen nyeresre állt, utána pedig valósággal elsöpört minden más felfogást. Hová jutott vele?

Rajta iskolázva a jó és a még jobb funkciótervezésben láttuk Aladdin csodalámpáját, amelyből majd csak előbukkan a szellem, ha elég lelkesen fényesítjük. Ámde honnan ered a funkció, ez az esztétikai varázsszer? A világ működéséről vallott elgondolásokból. Így beszélhetett Siegfried Giedion „szociális imaginációról”, amit Amerika például oly erős zsinórmértéknek tekintett, hogy maga alá temethetett olyan, kimondottan amerikai esztétikai minőségeket, mint a „Manhattan-stílus”, vagy Frank Lloyd Wright építésze.

Az a funkció, amire eme építészet támaszkodik, használat-és életmód-elemzésből került levezetésre. Az elemzés során kiindulunk egy technológiai sorból, vagy egy statisztikai felmérésen alapuló életmód-modellből. Így születnek a kereskedelmi forgalom által meghatározott bevásárlóközpontok, az anyagáram által meghatározott ipari csarnokok, a lakásfunkció-elemzésből meghatározott egyenlakóházak – ami nem mellesleg előfeltétele az iparszerű tömeggyártásnak is.

A lakógép, Le Corbusier szava, amely ma már groteszknak tűnik, éppen nem lekicsinylőnek volt szánva, ellenkezőleg. Olyasmint fejez ki, hogy ezredévek tévelygése után végre biztosítani tudja a lakásépítés a modern életformához tartozó észszerű fizikai keretet.

A baj azonban éppen itt kezdődik. Még csak nem is az a kérdés, hogy lesz ebből művészet, a kérdés ennél sokkal primerebb: hogy lesz ebből célszerűség?

A tökéletesen megtervezett funkció nem ismeri a változás lehetőségét. Pedig mind a technika, mind az életforma efemer, múlandó, de változtatni nyilvánvalóan csak akkor lehet, ha az építészeti kialakítás ezt lehetővé teszi. (Próbálja valaki egy hetvenes években épült panellakásba az azóta divatba jött mosogatógépet elhelyezni! Pedig ez a lakás olyannyira funkcionálisan tervezett...) A pillanatnyi helyzetre való tökéletes tervezés maga az, ami minden változtatást meggátol. Peter Blake ezért jellemezte meg joggal, hogy a „hagyományos” épületek jóval funkcionálisabbak. Persze, hiszen „nyitottak”, ezért mindig vannak benne lehetőségek a változás befogadására.

Érdekes, hogy a pillérvázás épület, amely megszabadítani látszott a teherhordó falak kötöttségétől, vagyis mintha korlátlan flexibilitást biztosított volna, sem igazán felel meg a változtatás igényének. Az, hogy a válaszfalakat át lehet helyezni, egyrészt olyan igénytelenség a belső térrel és a terehatárolókkal szemben, ami a térsztétikának még a pusztá fogalmát is kiküszöböli, de a legegyszerűbb épületefizikai igényekben, mint például hangszigetelési probléma is jelentkezhet. Másrészt egyhamar kiderül az is, hogy az először megtervezett alapelrendezéstől, például a helyiségek térkapcsolataitól, csak jelentős funkciórontás árán lehet eltérni, hiszen a függőleges kapcsolatok (liftek, lépcsőházak), amelyeket egy megadott funkciórendhez terveztek, változtathatatlanok, és lehetetlenné teszik az értelmes elrendezés-változtatást is, amit a megváltozott célok igényelné-

nek. A toronyházban semmiféle érdemi flexibilitásról nem beszélhetünk.

Itt van azután, még nagyobb bajként a „jót” meghatározó előfeltevések rendszere. Talán még maga Sztalin, Hitler vagy Mao elnök se olyan biztos abban, hogy mi kell az embereknek és a társadalomnak, mint korunk egy-egy megvadult építész – főleg akkor, hogyha „várost” tervezhet. És tervezheti is, hiszen a modern társadalomban érvényesülő szervezetenövelési tendencia maga hozza a szerkezetek növelésének az igényét is. A lakótelep, aminek a szellemi alapja a lakógép, ennek a szerves velejárója.

A variáló üres szubjektivitás, amit Fülep az építőművészet pusztulásáért felelőssé tett, ekképpen jelenik meg a kiindulópontban, magában a célmeghatározásban. Ez az a homok, amire a balga ember építi a házát a Biblia példázatában. Ha egy célt valódi érték nélkül tűzünk ki, és meg is valósítunk, akkor mindenekelőtt magát az értéket szüntettük meg. A hamis értéken nyugvó világrend azonban mi egyebet tehetne?

Az előfeltevések egyik legfontosabb tényezője az, amit az életmód-kutató statisztikusok átlagnak neveznek, és amit létszerűvé tehetünk azzal a példázattal, hogy ha a férfiak átlagos lábmérete 42-es, akkor főleg más méretű cipőket gyártani.

Volt az ókori görögöknek egy ágyáról elhíresült királya, Prokusztesz. Ha a vendége nagyobb volt, mint az ágy, akkor levágta belőle az egyenlőséghez szükséges darabot. Ha viszont kisebb, akkor megnyújtotta őt a kellő méretre. Ennek a történetnek a modern formája az egyenlőségre szokott volt hivatkozni. Ez az eszme az ókori királyét mérhetetlenül meghaladó vér-özönbe borította a világot, de még ahol nem tette is, ott is deformálta. Az, ami egyenlőségnek mondja magát, valójában ugyanis paternalizmus, a lényege az, hogy én mondom meg, mi kell neked, hiszen te nem vagy beszámítható. Természetesen megteremt a maga érvényesítésének a feltételeit is – valóban megfosztja az embereket attól a lehetőségtől, hogy gondoskodjanak magukról, tehát valóban gondoskodásra is fognak szorulni. A „célszerűség” így válik a kaloda öntőformájává.

Az eszme szétfoslásával azután eltűnt az építészetből is a kötelező haladási irány fogalma. Visszanyerte-e ezzel az alkotó szellem a szabadságot?

Visszatérve Fülep diagnózisához, ő azt állította, nincsen más út, mint a célszerűből fejleszteni ki az esztétikai minőséget. Ez nem egy pillanatnyi helyzethez fűzött rögtönzése, hanem művészetfilozófiájának alapja. Az esztétika eredetileg benne rejlik magában a célszerűben. Az archaikus, vagy a népi kultúrák használati tárgyai ezért eredendően szépek is. A szép a közvetítő a jó és az igaz között – idézi Aquinói Szent Tamást. Ez a célszerűség a szellem alázata az élet előtt. Ebből az alázatból nőhet ki az immár esztétikai önállósággal is rendelkező spirituális magaskultúra. A nullaponton, korunkban, amidőn mint Fülep mondja, véget ért a platonizmus világkorszaka, vagyis az a lehetőség, hogy a világot az absztrakt általánosságból kiindulva magyarázzuk és rendezzük be, ez a felemelkedés egyedüli lehetősége: a konkrét jelentésből kiindulni.

A problémánk tehát világosan látható. A zsinórmértékként szereplő célszerűség maga is csak egy normális világban igazíthat el a normális irányába – hiszen önmagában véve nem evidens értékhordozója az abszolútnak, hanem csupán az adott világ olyannyira relatív és kétes igényei szerint értelmezhető. A „célszerűség esztétikája” nem valósítható meg addig, amíg magára

a világállapotra vonatkozó kérdést nem tudjuk megválaszolni, hiszen ettől függ az, hogy valóban célszerű-e magasabb értelemben is, amit csinálni akarunk. De honnan indulhatunk el ehhez?

Bizonyos, hogy az építészek maguk is érzékelik azt a problémát, ami az elvi alapjaik megsemmisüléséből állt elő, és ha Fülep problémalátó mélységéig nem jutnak is el, azért csak filozofálnak. Mióta világ a világ, nem volt ennyi filozófus az építészek között. Ez még rendjén való. „Mindaddig természetes állapot a válság, amíg a szellem bele nem tanul a megnövekedett és megváltozott világ feladataiba.” – mondja Fülep.

Az építészek ekképpen keresik a formateremtés elveszett kiindulópontját. Ezért elmélkednek a világról. Született már ebből olyan világrendező elv, mint Doxiadisé, történetfilozófia, mint Lewis Mumfordé, kritikai ontológia, mint Hans Sedlmayeré, de a voltaképpeni cél, a Forma új megalapozása, vagyis az építőművészet újrateemtése igencsak fogyatékosan sikerül. Van ennek egy immanens, a dolog belső lényegében rejlő és van egy külső meghatározó oka is.

A célszerűségből és csupán abból kibontható esztétika tétele annak dacára is érvényesnek tűnik, hogy a funkcionális abszurdizálta, és hogy egyébként is kiderült, mindinkább abszurdizálódó világunkban mennyire nem magától értődő az a célszerűség, amire támaszkodni kellene. De a nehezen megoldható feladat is feladat.

Van a XX. századnak egy hosszú kísérlete, amit organikus építészetnek mondanak, mivel a formát az épület és az organizmus analógiájából akarja meghatározni. Maga az elv voltaképp tekinthető a legtisztább funkcionálisnak is, hiszen minden organizmus tökéletesen célszerűen van felépítve. A kérdés csak az, hogy ez az analógia miképpen vihető át az épületre.

Az organikus építészet részint Rudolf Steiner antropozófiájából, részint Frank Lloyd Wright természetközeli építészetéből indult el. Valószínű, hogy a fiatal Wright préri-házai a Fülep által igényelt összefüggést, vagyis a célszerűnek a közvetlen esztétikummal való válását a legjobban közelítik meg. De a helyzet tovább bonyolódott, ezt a módszert a nagy amerikai se tudta maradéktalanul folytatni, és éppen a funkciók komplexitásából felvetődött igények miatt nem. Ki kellett dogoznia ezért egy olyan módszert, ami mégiscsak a formából indul ki, és ez a megformálás az, amivel az organizmust imitálni lehet. Ő a formához analitikus úton jut el, de az organikus építészek újabb nemzedékei jobban szeretik a dedukciót, vagyis a szimbólumelemzés módszerét. Eközben olyannyira hadat üzennek az előző kor funkcionálisnak, hogy a tervezésben az épület-funkció vagy a funkcionális épületszerkezet néha szinte kerülendő rosszként jelenik meg. Az épület viszont így úton van affelé, hogy térplasztikává, belülről is élvezhető szoborrá váljék.

Az integrációs készség pedig csekély. Ha az eklektika nem is önálló stílus, mint Fülep mondja, hanem csupán önkényes utánpótlás, legalább képes beilleszkedni egy városszövetbe. Az új individualizmus azonban alig ismeri ezt, protestáló formája éppoly kevésbé, mint a konformista. Nem is ismerheti, hiszen a részek összeillesztésének az adottsága magából az alkotóból is hiányzik. Az épületek kicserélődésével így erodálódik lassanként a történelmi városok esztétikai megjelenése, követvén a társadalom széthullását, és így lesz úrrá rajtuk az esztétikai „hőhalál”. Hiszen egy tisztán posztmodern épületekből álló városban már semmiféle esztétikai összhang nem volna. Ami egyébként valóban „objektív korrelál” a világállapottal, annak a kö-

zösségnek a megszűnésével, amely hajdan a város stílusának egységében a maga egységét látta.

A fő nehézség mégis az, hogy az építészeti stílussteremtés belső problémaköre beágyazódik a külső meghatározottságba. A szellemnek ahhoz, hogy visszatérhessen a teremtő szabadság állapotába, mammonismeretre van szüksége. Ezt a szót Szabó Lajos használja ebben az értelemben az Evilági Úr megjelölésére, a Hegyi Beszédnek megfelelően. Csupán ez teheti ugyanis lehetővé a Mammontól való elszakadást, vagyis hogy vissza tudjuk szerezni azt, amit a szekularizáció évszázadokon keresztül, változó és egymást meghaladni vélő rész-értékek hivatkozásában elvesztegetett, és ami napjainkra kizárólag a Profit nevezetű istenséget hagyta meg, mint egyedüli értékfordozót.

Változtatásra kizárólag a szellemi rangját visszanyerő teológia lehet képes. (Nem oktanul adta Szabó Lajos korszakos jelentőségű tanulmányának a Teocentrikus logika címet). A XX. század első felében Bergyajev beszélt „új középkorról”, mint közeledő megoldásról. Sokkal mélyebbre süllyedtünk ugyan azóta, mint amit az optimista orosz vallásfilozófus képzelhetett. A javaslatai ezért konkrétan tán meg se valósíthatóak. De ez a lényegét nem érinti. E teológia – bárminő hihetetlennek tűnik is – a mindennapok tudománya léssen, és ekképpen igazolódik egyebek között Fülep várakozása is a funkció érték-és szépségmeghatározó szerepére, ami egy immár normális életben valósulhat meg. El fogunk jutni ide bizonyára – csak az a kérdés, hogy mikor, és hogy mi marad meg addigra a világból.

Az építészet bizonyos értelemben mindig igent mond arra a világra, ahol tevékenykedik, hiszen annak az elfogadott törvényei rögződnek az épületben. Hogy csak a legegyszerűbbet mondjam, a ház megépülése a megbízó egyetértésétől függ. A kérdés itt az, hogy abban a helyzetben, amidőn megszűnt a platonizmus, vagyis megszűnt a vitathatatlan esztétikai kánon is, miképpen lehet ezt az egyetértést biztosítani.

A világ kitalált erre egy jól működő álmgoldást, ami a Pénz sznobizmusára támaszkodik. Az eszmei vákuumban a csapatba verődött építésszek fellépnek egy-egy csalhatatlannak hirdetett pszeudo-filozófiával, amihez képest nyilvánvaló pénzkidobás

lenne bármi másfélét építeni. Tom Wolfe húsz évvel ezelőtti tanulmánya (From Bauhaus to our house), amit Bartos Tibor Bauhausból búgatóba címmel magyarított (megjelent az Országépítő 1999/3. számának mellékleteként), jó leírást ad ennek az azóta szárbá szökkent folyamatnak a keletkezéséről.

De hát valamiből mégiscsak kell formálni. Prokrasztész megbukott, a célszerűség elvével megbirkózni nem tudtunk, a világhelyzettel szembe nézni nem merünk. Van ugyan egy csoportideológiánk, de a forma ebből mégsem igazán vezethető le. A végiggondolható utak bezárulásával jö a tudatalatti, mint megvilágosító intuíció, mint az új minőség kezdete. De ebben már igen határozottan érvényesül az entrópia-törvény. Nem szolgálhat mással e szisztéma, mint a formáknak a belső összefüggés nélküli applikációjával. Ezek a formák még csak a történeti építészeti stílusok egybeolvasztását sem próbálják, mint még az eklektika. Erősen érvényesül viszont bennük az egyébként megtagadott funkcionális rajongása a gépszerű iránt.

Am ha nincs olyan kánon, ami a jót a rossztól megkülönböztetné, akkor hogyan lehet eladni éppen ezt az épületet, és nem valami másikat? Itt jön be az Iskola, a maga kivívott és a korszerű tájékoztatási rendszereszközeinek a felhasználásával ellenállhatatlanná növesztett tekintélyével. Szembeszállni vele már csak azért sem tanácsos, mivel ő hozza a Pénzt. És ekképpen az egész építési-tervezési folyamat a Pénz világtörvényei alá rendelődik.

Ó, Aristotele Fioravante, aki évekig tanulmányoztad Moszkvában a pravoszláv templomépítést, míg megépítetted az Uszpenszkij székesegyházat, a nyugati reneszánsz és a keleti ortodoxia szintézisének ezt a remekművét! Manapság ez már egészen másképpen kell történnie. A tekintélyessé avatott, és éppen ezért a Pénz által is kedvelt Mester úrhajón száguld a Föld felett, akár a golya a levegőben, és a magukra adó nagyvárosok fölött le-lepottyant valamit, az Eszme helyi megvalósításán ügködő segédezők számára.

Fülep Lajos mondta egyszer, hogy amije van a heréltnek, azt tudja adni a szomszédasszonynak.

Bp. 2003.május.

KÖRNYEZETVÉDELMI FÓRUM A tervezett verespataki aranybánya megvalósítását megakadályozandó, a Magyar Természetvédők Szövetsége a CSEMETÉ-vel és a Greenpeace Magyarországgal együttműködve október 9-én Szegeden tájékoztatót tartott. A rendezvényen a Maros-mente lakói és a civil szervezetek mondták el aggodalmaikat. A cianos technológián alapuló beruházás minden eddiginél nagyobb mértékű veszélyforrást jelent hazánk számára. Persányi Miklós miniszter úr tájékoztatta a résztvevőket, hogy a kormány milyen lépéseket tett annak érdekében, hogy a térség elkerülhessen egy újabb környezeti katasztrófát.

A bánya megnyitása két település teljes felszámolásával, több száz család kitelepítésével, értékes római kori leletek megsemmisítésével, a természeti környezet drasztikus átalakításával járna. Stephanie Roth elmondta, hogy a bányatársulás a kivitelezéshez szükséges engedélyek hiánya ellenére már elkezdte a munkálatokat, illegális robbantásokat végez a hegyekben, bulldózerrel dönti romba a felvásárolt házakat. Még a vízbázisra is rátette a kezét, elzárta a vezetékes szolgáltatást, így a helyiek az iskolából kénytelenek hordani a vizet. Mindezt azért teszi,

hogy a lakosságot megfélemlítse, és még az engedélyezés előtt a saját céljainak megfelelően lerombolja, durván átalakítsa a tájat. Persányi Miklós kijelentette, hogy a környezetvédelmi tárca a kezdetektől felvetette a tervezett verespataki bányanyitással kapcsolatos kérdéseket. A miniszter felhívta a figyelmet arra, hogy a környezetvédő szervezetek más hangnemet és munkamódszereket engedhetnek meg maguknak, mint ami a kormányok egymás közötti hivatalos kapcsolataiban elfogadott. A minisztérium legfontosabb lépéseinek Persányi Miklós a román-magyar határvízi egyezmény aláírását és a környezetvédelmi vegyesbizottság megalakítását nevezte.

A rendezvény szervezői remélik, hogy a párbeszéd a minisztérium és a civil szervezetek között folytatódik, és előbbi a jövőben is megtesz minden szükséges lépést annak érdekében, hogy a beruházás ne valósuljon meg. A civil szervezetek fenntartják álláspontjukat, hogy a környezeti kérdések nem ismernek sem nemzetiségi tényezőket, sem országhatárokat. Elvárják, hogy a szaktárca az eddigi lépéseken túl szakmai és anyagi szempontból is felkészüljön a projekt hatástanulmányának és egyéb dokumentumainak kormányzati és társadalmi elemzésére.